

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Copyright © 2024 Владан Десница
Copyright © 2024 за ово издање Вулкан издаваштво

ISBN 978-86-10-05384-5

Ова књига штампана је на природном рециклираном папиру од дрвећа које расте у одрживим шумама. Процес производње у потпуности је у складу са свим важећим прописима Министарства животне средине и просторног планирања Републике Србије.

Зимско љетовање

Владан Десница

ЕДИЦИЈА ТРАГОВИ

Приредила Марија Радић

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Београд, 2024.

Мали скуп избјеглица из бомбардираног Задра, смјештен по раштрканим кућама села Смиљеваца, састајао се по лијепу дану послје ручка ради заједничке шетње. Цеста се стерала косом пролазећи између сеоских кућа које су се нанизале у присоју; с ње је пуцао видик на разорени град у низини и на море пред њим. Скуп је сачињавало неколико породица „средње руке“. Био је ту књиговежа Нарцизо Голоб, штур човуљак с великом бездјетном женом, шјором Терезом, и с два дјечака из првог брака; трговац мјешовитом робом Анте Морић, удовац са постаријом кћери Маријаном; бријач Ернесто Донер са ситном плавом женицом Лизетом и дјетенчетом у колицима; црномањаста кројачица Анита Кресоевић са улијепљеним увојком на челу (остатак некадашње моде и успомена на успјехе из младих дана), и нећакиња јој Лина, сироча на њеној бризи, танка и млада плавојка, како су говорили, нордијског типа. Једини самац у колонији био је шјор Карло умировљени опћински виши рачунар.

Поворка се полагао кретала цестом, напријед у групи женске са Донеровим дјечјим колицима, позади мушкарци са шјор Карлом у средини. Два мрзовољаста књиговежичина пасторка, разбарушена и опуштених чарапа, луњала

су прикључујући се сад једној сад другој групи. Мета шетње била је „Батурова ковачија“ – бијела, ратом прекинута грађевина на осами, покривена новим црвеним цријепом а изнутра још непреграђена, на раскршћу гдје опћински пут увире у државну цесту. Избјеглице би посједале на каменом позитку пред пустом ковачијом. Ту, на увиру у главни друм, чинило им се да су ближе свијету и његовим саобраћајницама; ту су дисали шире, нападајући своју жељу за одласком. У смирај сунца враћало се друштанце истим путем и редом, уз идилично цијукање дјечјих колица. Анита Кресоевић је застајкивала и ослањала се о нећакињу да одмори утрућену ногу са набреклим жилама; за групом су заостајала два млада Голоба ћулајући ногом одбачену лименку од конзерве каквих има изобиља око сеоских цркава и по јарцима уз цесту, свуда куд је прошла војска. Кад би превише заостали, шјора Тереза би стала, окренула се подбочивши се у куковима и зазвала као да ваби псе: „Ал-дооо! Бепи-цааа!“ А дјечаци би се тргнули и пожурили.

Кадикад би пројурио цестом, са трештањем и тутњавом, расклиман камион; на сандуцима ликера упљачканим по задарским творницама сједили су оружани домаћи људи у туђинским униформама, с јако нахереним капама на бујним гривама, под изукрштаним упртачима и каишевима са којих су висјели огромни пиштољи, каме и крушкасте бомбице; разметљиво су нагињали из флаша ајеркоњака и алкермеса или из чутурица с ракијом. Њихово урлање и некаква бојна пјесма надвисивали су трештање мотора. Групе су се подвајале и склањале уз руб цесте; женске су силазиле у јарак притискујући рупчић под нос, Донеровица је својим тијелом заклањала колица од нејасне опасности. Гледали су застрављеним очима те чудне оружане људе што су већ нестајали у облаку

прашине из кога су се још помаљала, као из ружна сна, зајапурена лица показујући у грдну смијеху снажне зубе својих разваљених чељусту. Понекад би наишла и колона жутих њемачких теретњака натоварених свакојаким намјештајем, мадрацима, пећима, и чак из зида ишчупаним радијаторима; у сунцу су блијештала велика огледала у тешким позлаћеним оквирима и јечали потресани клавири. Све су то Нијемци товарили и односили у увјерењу да ће плијен сретно стићи њиховим далеким кућама, док ће мање вриједне ствари продати негдје успут за сланину и ракију. На читавом том чуду сједили су у свијетлим тропским униформама и кратким хлачама у којима су допирили из Африке. Ужирени ратници истурили преко ограда голе гњате са бјелкастим маљама па их сунчају, смију се самозадовољно са својих лећаивих лица и с безобразном сигурношћу гледају у жене.

Чим би цестом затутњила прва кола, избјеглице би се осврнуле: ако би се видјело да за првима слиједи читава колона, шјор Карло би спремно извадио из алуминијске кутије крпицу с врпцом, намочио је водом из плоскице и везао је преко носа и устију, сличан хирургу код операције. Ту је кутијицу с крпицом припремио давно, још прије него је избио рат, пажљиво читајући упутства за обрану од бојних отрова; и ево сад је, ипак, та наоко сувишна предострожност дошла до употребе; доказ више да предострожности никад нису на одмет и да догађаји на концу увијек дају за право разбориту човјеку. При томе га нимало није сметао дискретан осмијех његових суграђана ни широко нацерена лица и у њ упрти прсти њемачких жујана. Он је само стресао раменима и говорио да „треба бити супериоран“. (А можда му је употреба те крпице била мила и зато што му је давала повода за ту супериорност.)

Донерови су се смјестили у Смиљевцима код Ићана Бр-носа, с којим се Ернесто познавао од раније. Ово је за њих, као и за већину задарских избјеглица, био први сусрет са селом. Проживјели су читав вијек у његовој непосредној близини, купујући свакодневно његове производе и продавајући му своје услуге и одбачене старудије – а опет као да су од њега одијељени кинеским зидом или појасом пустоши и удаљени хиљадама километара! Зато је њихов долазак на село имао донекле чар пута у далек и егзотичан крај. Доиста, њихова представа села била је дотле прилично оскудна и неодређена. За Лизету село је било мјесто гдје има изобиља пилића, пурана, пршута, вина, и гдје се пред Ускрс овце даду на посао да накоте довољно јањаца а кокоши да снесу довољно јаја. На селу дакле има обилно свега тога, али надасве млијека, млијека! У тој њеној представи, млијеко је навирало непресушно, бујало и притискало као у грудима новороткиње, текло потоком и ријеком, немјерено и незауставиво, одлијевало се у каблице, здјеле, чанке и чанчиће, а никако да му се постави брана и уреди отјецање. Његов пријесни мирис завијавао је читаву ту њену предоцбу села. На селу има и доста воћа, али је штуро, незрело, ни издалека онако добро и изгледно као оно у граду, и од њега се добија срдобоља. На селу такође има поља и ливада (нарочито ливада, које су љепше јер су увијек зелене); поља су пуна макова, а ливаде пуне оног жутог, и оног бијелог, и оног љубичастог пољског цвијећа кратке петељке које у разним мјесецима преплави градску тржницу, и које она добро познаје још од дјетињства, али којему се у граду не зна имена. Кроз те ливаде неминовно протјече поточић; ако случајно нема поточића, то може да буде само пропуст из заборавности; тако уосталом стоји и на двјема сличицама у оквирићима од храстове коре које висе

(или које су бар до бомбардмана висјеле!) у ходнику њеног стана у граду; на једној од њих, штовише, има у позадини и стара вјетрењача, али то, у нашим биједним крајевима, баш не мора да буде. Људи су на селу подмукли и лукави, и имају увијек прљаве руке; зато им не ваља дозволити да било шта дирају рукама. Они су, осим тога, прилично смијешни; усекњују се прстима, и треба им добро викати, јер су малко наглухи, од прљавштине која им се накупила у ушима. Живе кукавно, али томе су криви сами јер су крајње неумјешни и несналажљиви те не умију да искористе и уживају толико благо божје (оне кокоши, и оне пршуте, и оно млијеко!). Говоре – то им је осебина – некако смијешно и неразумљиво (*un modo assai buffo de parlar*)¹, и у свакој прилици гледају да подвале грађанима; нарочито воле да потуре мућке кунући се да су свјежа, тог јутра снесена јаја, а кадри су чак и да продаду месо од цркотине. Дјеца су им мусава, зато што их не умивају и не реде, и кржљива и ситна, зато што их измалена запајају вином и ракијом.

Али село има једну нарочито ружну страну: то су змије! Има их сва сила; свагдје и на сваком мјесту; створе се чудом, као из ничега. Оне се одгоне воњем запаљене крпе. Подмукле су, као и њихови господари сељаци (које уједају много рјеђе и много мање радо него грађане); има их и таквих које стреловитом брзином јуре за чељадетом сикћући језиво, при чему тај фијук расте у тону упоредо с брзином змијина кретања, од чега се јадном бјегунцу ноге укоче а срце скочи у грло те не може даље ни макац. (Једном је једна мајка нашла смотану змију под узглављем свог дјетета.) На селу исто тако има и много комараца (но они су шала у поређењу са змијама!).

---

¹ Јако смијешан начин говора.

Комарци лијетају навече и од њихова убода добива се маларија, која се осим тога добива и кад се смоче ноге. Зато се на селу, за нужду, може још некако живјети у прољеће, и то само од зоре до мрака. Сељаци, дабоме, ту живе преко цијеле године, и дању и ноћу. Али сељаци су сељаци.

Ернестова предоцба села била је нешто стварнија и потпунија. Он је знао да има и богатих сељака, који имају кућу на спрат и код којих се не зна за биједу; неријетко су јако осјетљиви, па се не ваља пред њима смијати на њихов рачун. Градски ловци често су у пријатељским везама с таквим племенским поглавицама и свраћају к њима кад пођу у лов. Они им прибављају сачму и барут, а сељаци се одужују пршutom и вином. Нарочито откако је рат и откако су та села потпала под задарске талијанске власти, те су везе продубљене; ловци им помажу да дођу до ловних дозвола и до умјетног гнојива, а упоредо с тим повећала су се и сељачка одужења. Ернесто је знао и то, да сељаци појачавају вино шећером и да плаћају сасвим малу, управо смијешно незнатну земљарину, а да опћинску пристојбу за пашу уопће не плаћају. Знао је да се увијек претварају и да су мајстори у цјенкању, да се умију пренемагати као да су згољна сиротиња и приказивати да је новац који ваде задња парица коју имају, док стварно крију негдје под кошуљом и по неколико хиљадарки. Вина су им двојака, али подједнако слаба: једни, неуки и заостали, праве их на примитиван начин, па од одличног грожђа добивају онај свој немогући, мутни и наkisели напиток, који даје гњилежи и мјешином; други, и превише лукави и превијани, служе се којеквим умјетним средствима, додавају вину боју, сумпор и друге твари, услијед чега таква вина смрде по поквареним јајима и од њих боли глава. Али, између та два једнако неваљала вина – између оног примитивног и оног покварењачког –

лебди једна тајанствена и брижно чувана бачвица „правог, непатвореног домаћег вина“ из које сељаци пију о неким својим великим годовима и светковинама. Грађанин ријетко дође у прилику да окуси тог одличног вина, јер га сељаци љубомерно крију од очију бијелог човјека. Сваки сељак, па и сиромашнији, има једну такву тајанствену бачвицу, која му је већ од бога дата, као деви њена грба.

Ернесто додуше није био ловац, али је још као млад бријачки помоћник био страствен бициклист, и као такав више пута направио с друговима недјељни излет у Мурвицу. Весели младићи дали би испећи јање у крчми Јуре Шолака, развалили се по ледини и пјевали уз мандолине неке врагољасте пјесме прекидане громким узвицима, кикотали се и кревељили на све могуће начине. А сељани би се сакупили у кругу око њих и задивљено се смијуљили неразумљивој и количини попијеног вина несразмјерној лацманској² обијести и несташлуку. Ето на тим излетима и из разговора с ловцима у својој бријачници Ернесто је углавном скупио своја сазнања о селу и сељацима.

Његово познанство с Ићаном није било старијег датума; оно је било случајно а потјецало је из ратног времена. Ернестова се бријачница налазила на раскршћу при самом улазу у Задар, у близини пољанице гдје сељаци остављају кола и нахрањују коње испрегнувши их и везавши уларе за рудо. Он их је даномице гледао, стојећи докон иза стакла с рукама у џепу и звиждучући. Ипак, ријетко је прекорачивао праг своје радње да ступи с њима у разговор; то је бивало само у одређеним пригодама: пред Божић и остале веће светке, кад је ту недалеко његове бријачнице био прави сајам пурана или јањади.

---

² Грађански, господски.

Тад би, онако у бијелом мантилу, огледао читаве поворке пурана везаних за ноге у парове и окренутих стрмоглавце, опипавао их редом, провјеравао као какав митничар што сељани носе у град. При томе је непромијењено запиткивао: „колико тражиш?“, и на сељаков одговор – па ма какав био пуран и ма која цијена – увијек непромијењено одвраћао да пуран није баш најбољи а да је цијена превисока. Сељак би се одврнуо без одговора и пошао даље, чим би видио да није озбиљан купац већ да то тјера онако ради некакве своје забаве. А Ернесто, да му још више загорча, довикнуо би за њим:

– Нећеш ти нигдје добити то што за њ тражиш.

– Ако и нећу! – одвраћао је љутито сељак не осврћући се.

Ријетко је кад и сељак ступио у његову радњу, осим погрешком. То је бивало нарочито сада, за вријеме рата, кад није налазио потребне ствари у радњама у којима се раније снабдијевао, па их је тражио свагдје, и по најбезизгледнијим мјестима. Тако се ето десило и познанство између Ернеста и Ићана. Стоји Ићан пред бријачницом, блене унутра кроз стакло излога и нешто се скањива. Најзад упада у радњу и пита – има ли коломаза. Коломаза није било већ двије године, и то ни ондје гдје му је мјесто акамоли у бријачницама, и Ићан то врло добро зна, али опет мисли да није згорега упитати. Јер зна и то да би му, кад не би упитао, путем све до куће радила у глави та буба и расло увјерење да би коломаза сигурно био нашао баш у оној једној радњи у којој није упитао. Истина, Ићан није нашао коломаза, али је добио пријатеља и пословну везу. Развезао се разговор између њих, и показало се да би Ернесто могао пронаћи, преко једног свог знанца, модре галице за виноград, а Ићан је опет њему обећао прибавити пшенице, нешто сланине и јаја.

Мало-помало, везе су се учврстиле и продубиле.

II

Али дошло је вријеме кад су се ратне тегобе јаче осјетиле и у Задру. Пред крај љета 1943. наиђе, као случајно, један мањи зрачни напад – готово шала: три-четири авиона избацила су свој терет наслијепо, не узрокујући знатнијих жртава и штета. Зато тај први напад није пренеразио; напротив, у људима је чак побудио увјерење да то и није баш тако страшна ствар како се замишља и створио им доста ласкаву предодбу о издржљивости њихових живаца. Сад су дакле знали из властитог искуства што то значи напад из зрака! Појединци су имали прилике да у себи открију дотад непознату хладнокрвност, и та пријатна открића о себи накнађивала су их за преживљени час жежње која је уствари била више узбуђење него страх. И тако је ово прво искушење само подигло опћи морал и „духу отпора града“ дало узносито чело и лежеран, готово променадни корак.

Наравно, о бомбардманима се и даље говорило као о непожељној појави, али начином каквим о морској болести говори онај коме лично море не шкоди. Многи сасвим обични грађани помало су попримали тон и изразе професионалних патриота, војних команданата и уопће лица „која су по уговору или по датој заклетви узела на се обвезу да ће бити

неприступачна страху“. Говорило се о „привикавању“, о „челичењу живаца“, бомбардман је називан „ватреним крштењем“ и „испитом који је Град положио“. Стоички дух долазио је до израза у изрекама као „рат је рат“, „побиједит ће ко дуље издржи“ и томе слично, а понекад се излијевао у ширу, несебичнију мисао: „Истина, није нам лако, али морамо мислити на оне којима је још теже“.

Свак је према бомбардману имао свој лични став и своје лично правило, и осјећао неку пријеку потребу, готово неку дужност, да тај став и то правило саопћи суграђанима. Један је изјављивао: „што се мене тиче, може да труби на узбуну колико год хоће – ја се не мичем из кревета“. Други је, опет, говорио како он нарочито излази на улицу да прати кретање и смјер авиона – њега то силно занима. Трећи, чеднији али с истакнутим смислом за енглески стил, ограничавао се на то да прича како он, на знак сирене, једноставно узме свој роман и смота свој плед, и мирно сиђе у склониште. Један је пак савјетовао једну језиву мјеру опреза: чим у близини падне бомба, треба ускочити у кратер који је ископала: – ту је, вели, најсигурније. Ако би се таквом делији учинило да људи не одобравају његову лакомислену смионост, или да много у њу не вјерују, тад би, да је оправда а уједно учини увјерљивијом, надодао љупко руменећи: „та и онако, ако је већ суђено погинути!...“

Било је, дабоме, и шаљивих појединости. Причало се како код неких узбуђење узрокује појаву наглог прољева или како неки други завлаче панично главу под шиваћу машину чим само затруби ауто негдје на цести. Али и те нејуначке појединости само су зачињале шаљивом нотом то узбудљиво доба и тиме доприносиле лакшем сношењу ратних невоља.

Разумије се, било је и таквих, који су упорно мучали. Али они разговорљиви били су далеко бројнији и уочљивији. Учинци оног првог нападаја нису се наметали оку: – жртве су биле под земљом или под рушевинама, а њихови најближи повучени и закукуљени у свом јаду.

Млађарија (као млађарија!) није се бринула чак ни да своме несташлуку да суздржанији вид. Она је авионима придијевала свакојака смијешна имена, већ по асоцијацији на боју, облик, зуј мотора: по раном јутарњем сату кад су се обично појављивали називала их је „млекарицама“; сирену су окрстили „будиоником“, бомбе „крушкама“, итд. Један мршав младић кратковидних очију и бубуљичава лица био је познат по томе што је умио да затули савршено слично сирени, и тиме је по десет пута на дан нагонио „своју стару“ у комичан страх. Чести аларми завели су оно ванредно стање и узроковали онај пријатни поремећај навика и дневног распореда који толико годе млађима. Вечерње узбуне пружиле су им прилике за многе прекоредне састанке; на први јек, младост је истрчавала из кућа са залогајем у устима и навлачећи капут по степеницама: весела друштванца излазила су у поља и дуго сједила на ледини пушећи и пјевуцкајући под мјесечином.

Свакодневно су прелијетали авиони и не осврћући се на мало, мирно гнијездо, и у људима се опет почео устаљивати осјећај безбједности и увјерење да је онај први напад био само нека забуна или пролазни хир. Град се тјешио својом незнатношћу и скривао се иза ње као иза штита. Сваком би се било учинило као непојмљив и неодговоран испад кад би једног јутра уобичајено и већ скоро пријатељско јато авиона, мјесто да пролети мирно даље, прекршило сва дотле прећутно установљена правила игре и засуло бомбама спокојни градић.

Нико се пред њима није склањао с пута; забачене главе на којима је рука придржавала шешир гледале су жмирећи од јаса у бистро октобарско небо и тражиле по њему свјетлוצаве алуминијске крижиће чија је гвоздена зука, несразмјерна њиховом ситном тијелу, као код попца, одзвањала међу облацима; црни пензионерски штапићи упрти у модрину неба откривали су и проказивали један другоме све нове и нове крижиће, као одбјегле дјечје балоне.

Бјежати у склоништа постало је помало смијешно, готово знак лошег укуса, и по томе се препознавао човјек из провинције.

III

Суша и топла времена потрајала су дубоко у јесен. Треће недеље у октобру, над малим градом сјало је безгранично сунчано јутро. Старе сумрачне куће изручиле су из себе сву своју садржину људског. Из капиларâ уских улица и уличица сунце је извабило на обалу литије свијета. Читав град излио се у шетњу. Ернесто се с пријатељима Бертом и Кекином вукао лијеним недељним кораком, по самом рубу обалног плочника. Застајкивали су проматрајући босоноге деранчиће гдје остима гађају ракове који су хитро умицали у саставке зида. Сучелице граду лебдио је, лагано, без тежине, јасан обрис отока на блиставој, савршено мирној плохи мора. Све се предавало сунцу, отворено, докраја голо, без заштите, без мрешкања стида. У мекој свилици између жмиркавих трепавица стапало се прољеће и јесен и потитравала обмана: можда идемо натраг, у љето – ко зна, можда се, у овим опћим поремећајима, пореметио и механизам који смјењује годишња доба. Испосничко, ратом исцрпљено тијело тако вапи за сунчаном топлином! Али за овом благом, прољетно-јесењом, не сасвим љетном. Јер она љетна такође зна бити заморна. Изискује од организма извјестан напор да је у себе упије и асимилира.

– Аааах!... – протегне Ернесто руке и удахне топли, просунчани ваздух. – Ипак је добра ова наша стара Далмација! Оскудна је, богу иза леђа, тегобна за снабдијевање у овим тешким временима, али тим сигурнија, по страни од великих догађаја!...

С глатке површине мора допирали су, ипак, непријатни таласићи, још сасвим голуждрави, без пјене, тек у паперју, и с малим сласним пљаском разбијали се у крилу обале. Једанаест откуцаја, једанаест смотрених монашких корачаја, откине се са звоника, одмјерено, остављајући један другоме довољно времена да се растање, уситне и распу кроз празни проријетки ваздух. Разлијегали су се готово сасвим водоравно; тек незнатан дио њиховог прашуљка трунио се на град, на лишајиви цријеп поцрњелих кровова, на стерилни градски плочник, на уљану опну мора.

У ведрини неба зазује још невидљиви авиони. (Ернесто је касније вјеровао да је, већ у том првом часу, у њиховој зуки разабрао нешто необично, малу клицу језе). Кад се појавише, учини му се да лете нешто ниже него редовно и да су разврстани у неком нарочито прецизном поређају. Питао се што то треба да значи – а већ су из предграђа затутњиле прве експлозије.

Настаде стрка. Свак се учас нашао склоњен, ни сам не знајући како, у некој капији, у пресвођеном пролазу, иза каквог киоска. Ернесто улети у једну отворену магазу у коју је грнуо свијет. Није знао кад је и гдје изгубио пријатеље. Улице опустјеше. Једна млада жена с коцкастом торбицом у задњи час претрчи из капије гдје се најприје склонила у ону прекопута, па опет натраг: стално јој се чинило да је сигурније тамо гдје није она. Ернесто се повуче дубље у магазу и приби се к осталима у гомилу. Потреси, већ сасвим блиски, дрмали

су зградом из темеља. Зуби су цвокотали, за свој рачун, сами од себе. Новине над главом, картонска кутија, чак и подигнут овратник капута, и дланови састављени над тјемом – све је било добро, све је заштићивало. Притијешњеност у гомили давала је топли осјећај безбједности, као да се зло и угроженост умањују и дијеле што већим бројем и што јачом збијеношћу крда. Неки су склопили очи; усне шапућу – моле се или броје – одмјеравају вријеме искушењу. Сад већ експлозије ричу у непосредној близини. Хук рушевина има неки исконски, неземаљски глас, понире у неслућене бездане дубине односећи собом све људско, уз силан осјећај просједања, до у само срце земље. Човјеку се у том часу откривала једна нова, непозната димензија. И смјеста је за њу ницало једно дотле запретано чуло, и, упоредо с њим, један нови облик страха.

Све је потрајало четири-пет минута. Вал је протутњио над главом, и минуо. Брујање мотора јењавало је у даљини. Људи изађоше из заклонâ ошамућени. Запахну их страшна, сумрачна тишина. Изумируће удаљавање авиона још је увећавало мртву пустош коју су оставили за собом. За самих тих пет минута све је било измијењено, преображено. Ведро сунчано јутро прометнуло се одједном у црну тмушу, у кишу пепела, у смрад експлозива и паљевине. Велике палаче које су до малочас стајале ту, нису више постојале; преко њихових упражњених мјеста отварали су се нови видици и пружале се погледу непознате слике: стражње голе стране грађевина, леђа скромних кућерака, мемљива дворишта, сада по први пут отворена видику и сунцу.

На невеликом тргу лежала је сама једна жртва: млада жена. Коса јој је застрла лице; између надигнуте сукње и чарапе

бијелио се комад немоћне пути. На два корака од ње била је одбачена њена коцкаста торбица.

Ернесто крене у групи с осталима. Пустим улицама проврвјеше мале журајиве скупине људи, издуљених лица, укочених чељусти, раскољачених очију; тапкали су нијемо кроз улеђену тишину пустоши дрвеним корацима који су одзвањали по плочнику као у ноћи. Мало даље, жртве су биле бројније; понегдје врло густе. Загледавали су у распорене утробе, отргнуте удове, раскољене лубање. Наиђоше на једну откотрљану главу којој у близини није било видјети тијела коме је припадала. Гледајући та раскасапљена тјелеса, био је изненађен како то зачудно сличи пресјецима које је видио у књигама о здрављу: и боја расјечених ткива, и брижљиво исцртане вене, артерије, нерви. Само, што није одговарало његовим предоцбама, локвице крви биле су неочекивано мале, а крв много тања и бљеђа него што ју је замишљао – некаква разријеђена, водњикаста сукрвица свјетлонанаранчасте боје. Зачудило га је непротумачиво, крајње бљедило на лицима и тијелу жртава, чак и оних које нису искрвариле – ваљда одатле што их је смрт задесила у тренутку велике препасти. Један га друг муне лактом без ријечи и показа насред улице горњу половицу мушкарачког тијела, са главом и објема рукама: њемачки војник, равно пресјечен преко паса; десна му је била подигнута увис, као да харангира или зазивље, а уста отворена као у крику; сличио је на преваљену бисту. Чудновато им је изгледало то непотпуно тијело, кратко као *винд-јака*; шутке су га обилазили и пожуривали корак, а око им се отимало натраг за њим.

Наишли су на грдно порушене предјеле гдје су морали да се пењу преко развалина. Ту су жртве биле рјеђе; можда су биле затрпане под рушевинама. Кроз шупље прозоре видјело